

*Кожухар Данило,
студент групи ЖР-3
Державний університет «Житомирська політехніка»
Юлія Кондратюк,
кандидат історичних наук, доцент
Державний університет «Житомирська політехніка»*

УКРАЇНЬСЬКА ПРЕСА В ЧАСИ «ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ» (1953–1964 РР.)

Період середини ХХ століття став епохальним для радянського суспільства, позначившись переходом від тоталітарного стиснення до часткової лібералізації, що суттєво змінило обличчя тогочасної журналістики. Після смерті Й. Сталіна у 1953 році курс Микити Хрущова на десталінізацію та розвінчання «культу особи» відкрив нові можливості для медіапростору, які раніше здавалися немислимими, але ці зміни відбувалися в межах жорсткої комуністичної парадигми. Це був час, коли суспільство, виснажене десятиліттями репресій та страху, почало обережно вдихати повітря відносної свободи. Українська преса цього часу опинилася в унікальній та водночас суперечливій ситуації: залишаючись формально частиною ідеологічної машини КПРС, вона паралельно стала інкубатором для відродження національної ідентичності та нових соціокультурних смислів, що заклали фундамент для майбутнього національного відродження. Журналістика перестала бути лише сухим ретранслятором директив, поступово перетворюючись на майданчик, де, попри цензуру, пробивалися живі думки.

Система преси УРСР у досліджуваний період продовжувала зберігати жорстку вертикаль підпорядкованості партійним органам. Кожне слово, що потрапляло на сторінки газет, мало відповідати генеральній лінії партії та проходити через фільтри Головліту (Головного управління у справах літератури та видавництва). Однак

«відлига» принесла легалізацію «контрольованої критики», яка стала своєрідним клапаном для соціальної напруги, дозволяючи журналістам висвітлювати реальні проблеми побуту та виробництва. Влада зрозуміла, що повне замовчування проблем веде до стагнації, тому преса отримала дозвіл обговорювати господарські прорахунки, бюрократизм та побутове невігластво, не торкаючись при цьому ідеологічних основ ладу. А. Москаленко зазначає, що такі зміни створювали умови для розширення тематичних меж, але не для зміни загального ідеологічного вектора розвитку суспільства [5, с. 21].

Основою журналістики залишався принцип партійності, проте форми його реалізації ставали менш агресивними, з'явився запит на більшу щирість та емоційність у текстах. В. Здоровега наголошує, що в цей час відбувалася поступова модернізація засобів журналістського впливу та пошук більш «людяних» методів взаємодії з аудиторією через жанри нарису та фейлетону [2, с. 40]. Журналісти почали звертати увагу на внутрішній світ людини, її повсякденні турботи та моральні дилеми, що суттєво відрізнялося від сталінського плакатного стилю.

Найбільш радикальні змістовні трансформації відбулися в сегменті «товстих» часописів. Журнали «Дніпро», «Вітчизна» та газета «Літературна Україна» перетворилися на головні інтелектуальні майданчики для молодшої генерації митців, де вперше за довгі роки почали звучати теми, далекі від прославлення вождів. Саме на сторінках цих видань відбувалося народження феномену шістдесятництва. Публікації творів Василя Симоненка, Івана Драча та Ліни Костенко змінили акценти суспільного дискурсу: від колективізму до антропоцентризму та захисту людської гідності. Читач, звиклий до оспівування «будівництва комунізму», раптом побачив у пресі роздуми про совість, кохання та право бути собою.

Як зазначає Я. Грицак, саме через канали преси шістдесятники

з змогли легітимізувати в суспільній свідомості поняття національного болю та історичної пам'яті, поєднуючи українську традицію з універсальними гуманістичними цінностями [1, с. 284]. В. Поповик додає, що літературна періодика виконувала функцію «колективного організатора» нової інтелектуальної еліти, створюючи простір для дискусій про мову та історію [6, с. 115]. Ці видання ставали центрами тяжіння для небайдужої молоді.

Окреме місце в системі медіа посідав часопис «Перець», який став одним із наймасовіших видань УРСР, чий феномен полягав у здатності балансувати на межі дозволеного. В умовах цензурного нагляду журнал виробив специфічні методи комунікації:

- прояв невдоволення: через висміювання «перегібів на місцях», халатності окремих чиновників або дефіциту товарів журнал створював видимість контролю над владою та давав людям відчуття, що їхні скарги почуті;

- езопова мова: використання метафор та карикатур дозволяло уважному читачеві зчитувати критику системних вад, про які було заборонено писати прямо [6, с. 118]. Часто за образом недолугого завгоспа прочитувалася критика всієї радянської економічної моделі;

- національна ідентичність: використання живої української мови, народних жартів та колориту було формою опору русифікації. С. Єкельчик визначає цей феномен як важливий елемент народження модерної нації в межах радянської системи [4, с. 192], де преса грала роль єдиного ланцюга між різними верствами населення.

Досліджуючи період «відлиги», неможливо оминати працю Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яка стала інтелектуальним

маніфестом епохи та підбила підсумок трансформаціям у пресі. Хоча ця праця була написана як лист до ЦК, вона відобразила весь той біль, який накопичувався в журналістських та літературних колах. Автор переконливо доводить, що попри зовнішнє пожвавлення та лібералізацію, українська преса все одно залишалася в лещатах адміністративного тиску, який системно обмежував розвиток національної культури та мови [3, с. 84].

Дзюба акцентує увагу на тому, що офіційна журналістика, навіть у найсміливіші роки «відлиги», так і не наважилася відкрито виступити проти політики «злиття націй», яка загрожувала самому існуванню українського друкованого слова. Він критикує стан тодішньої публіцистики за її відірваність від реальних потреб народу та неможливість чесного обговорення проблем русифікації у великих містах УРСР [3, с. 142]. Таким чином, праця Дзюби фіксує момент, коли інтелектуальний пошук шістдесятників вийшов за межі дозволеної партією преси у простір «самвидаву», де вже не було місця для компромісів із совістю.

Доповнюючи аналіз праці І. Дзюби, варто зауважити, що мовне питання в тодішній пресі стало ареною для прихованого протистояння між ідеологічною уніфікацією та прагненням зберегти національну самобутність. Журналістика «відлиги» здійснила спробу вивести українську мову за межі «сільського» амплуа, впроваджуючи її в дискусії про сучасну науку, мистецтво та нові гуманістичні цінності [1, с. 284]. Водночас через систему обмеження накладів та штучне стимулювання передплати на загальносоюзні видання, влада проводила політику поступового витіснення українського слова з інформаційного простору великих міст [3, с. 142]. У цій ситуації преса, зокрема часопис «Перець», виконувала роль «мовного заповідника», де використання живої мови та висміювання «мовних перевертнів» ставало формою легального опору русифікації [6, с. 118]. Це дозволило

зберегти тяглість традиції та підготувати ґрунт для того, щоб у майбутньому українська ідея змогла вийти з цензурних лещат у простір вільного самовираження.

Попри певне розширення тематичних горизонтів у добу «відлиги», репресивний апарат Головліту продовжував здійснювати негласний нагляд за медіа. Цензура нікуди не зникла, вона лише змінила свій характер. С. Єкельчик вказує на те, що «межі дозволеного були глибоко внутрішньо засвоєні працівниками пера», що мінімізувало ризики відкритих конфліктів [4, с. 198], але водночас обмежувало творчий політ.

Завершення періоду «відлиги» стало очевидним через замовчування пресою знакових подій, які хвилювали тогочасне суспільство. Зокрема, виступи української інтелігенції під час прем'єри фільму «Тіні забутих предків» у вересні 1965 року були повністю проігноровані офіційними виданнями. Це стало остаточним сигналом про згортання реформ. Це наочно демонструє, що 79едіа система, попри певні послаблення, залишалася герметичною та залежною від коливань партійного курсу, який уже взяв курс на згортання реформ [4, с. 200]. Як тільки «зверху» було прийнято рішення про взяття курсу на неосталінізм, журналістика миттєво втратила залишки живої дискусії. Преса повернулася до перевірених часом інструментів:

- формалізм: переважання сухих звітів та статистичних перемог над реальним аналізом проблем;
- ідеологічна одноманітність: уніфікація думок, де кожне видання ставало лише копією центральної партійної лінії.

Отже, українська преса 1953–1964 років була глибоко суперечливим явищем. Вона не змогла і не могла подолати партійну монополію на правду в умовах радянського ладу, проте виконала незамінну функцію «культурного щита», зберігши тяглість української

традиції. Трансформація жанрів, поява нових імен, індивідуалізація стилів та майстерне використання езопової мови підготували інтелектуальний ґрунт для наступних етапів українського національного відродження. Хоча після 1964 року ідеологічні гвинти знову почали закручувати, «насіння», посіяне журналістами-шістдесятниками, вже встигло дати коріння. Цей досвід довів, що навіть у герметично закритому суспільстві прагнення до свободи слова знаходить лазівки для самовираження. Традиція, збережена в цей період, стала тим містком, по якому українська ідея перейшла від підпілля до масового руху за незалежність у кінці 1980-х років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грицак Я. Нарис історії України. — Київ, 1996. — 320 с.
2. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості. — Львів, 2004. — 225 с.
3. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? — Київ, 1965. — 256 с.
4. Єкельчик С. Україна: народження модерної нації. — Київ, 2011. — 205 с.
5. Москаленко А. Історія української журналістики. — Київ, 1999. — 168 с.
6. Поповик В. Історія преси в Україні. — Київ, 2001. — 125 с.